

TIMPUL LITURGIC AL BISERICII – POARTĂ A VEȘNICIEI ÎN IUBIREA SFINTEI TREIMI

Pr. Asist. Dr. Ioan Valentin ISTRATI

Raportul dintre temporalitatea umană și eternitatea lui Dumnezeu a fost mereu cheia înțelegerii culturii omenești și piatra unghiulară a teologiei. Cum succesiunea și simultaneitatea se întâlnesc, în ce fel atotștiința divină nu devine predestinație, cum apofatismul nu poate depăși dogma treimică, raportul dintre creația continuă și parusia diacronică, toate acestea se află ascunse în teologia întrupării, a unirii dintre Dumnezeu și om într-o unică Persoană divino-umană care simte omenește cele dumnezeiești și dumnezeiește cele omenești. Nașterea Mântuitorului din Fecioară este evenimentul care însumează principiile creației și demonstrează taina istoriei: unirea omului cu Dumnezeu și înveșnicirea creației.

Limba elină biblică folosește o multitudine de termeni pentru a exprima temporalitatea creației și în special a umanității. Astfel χρόνος este timpul măsurabil din punct de vedere fizic, este cronologia personală a fiecărui om. Clipa, ora, ziua, anul aparțin de această ordine empirică a temporalității. Heinrich Kemner caracterizează timpul *chronos* astfel: „Chronos descrie timpul ca suma momentelor unei mișcări liniare în spațiu și timp”¹. Timpul cronologic nu poate fi separat de spațiu și de materie. Coexistența timpului cu materia este o evidență a creației. Așa cum materia este creată din nimic – *ex nihilo* (Evrei 11, 3), tot astfel și timpul este creat din nimic. Axa timpului are un început absolut definit (momentul zero), este liniară (cu măsuri echidistante) și mono-dimensională (timpul este progresiv și constant și merge într-o singură direcție). Este imposibil pentru creaturi să întoarcă timpul sau să repete succesiunea clipelor unice. Timpul este, așadar, ca un fluviu al ființei care curge neîncetat.

Cei doi termeni denotativi ai temporalității, καιρός și χρόνος, sunt complementari în gândirea biblică. Neputința gândirii biblice

¹Kemner, H., *Jesus trifft dich überall*, Brunnenverlag, Gießen, Basel, 1971, p. 29.

de a abstractiza a fost fermentul pentru o teologie vie și personală a prezenței lui Dumnezeu în lume. Providența nu a fost pentru iudeu niciodată un concept, ci o forță efectivă și ordonatoare care izvora din prezența lui Dumnezeu în mijlocul poporului Său.

Unitatea gândirii iudaice despre timp nu poate fi aprofundată coerent decât într-o hermeneutică a textelor biblice, ținând seama de complementaritatea celor doi termeni în istoria gândirii iudaice.

Chronos este timpul uman, plin de căderi și ridicări, marcat de neputință și moarte, în care omul se simte singur și îndurerat de prezența progresivă a neființei. De aceea, *chronos* este timpul măsurabil, accesibil cantitativ. El poate deveni retroactiv cronologie a vieții umane și legătură a omului cu sfârșitul lui iminent. Pentru că, de bună seamă, cronologia oricărui om sau lucru omenesc sfârșește în moarte. *Chronos* este preludiu al morții, oricâtă diversitate și valoare ar răspândi în jur. Pentru om, clipa, luna, anul sunt măsura morții progresive. Am văzut că timpul este legat de materie, prin faptul că măsoară avatarul materiei ritmat de naștere și de moarte. Sufletul însă scapă acestei măsurători empirice. El poate exprima tinerețea veșnică a lui Dumnezeu sau poate purta urmele bătrâneții axiologice. Timpul cronologic nu poate fi repetat. De aici, metafora ubicuă de „fluviu al timpului”. Prezentul nostru ca ființe umane poate fi conceput undeva în această linie dreaptă irepetabilă. Prezentul nu are durată, pentru că „acum” nu poate fi cuantificat și tot ceea ce este înainte de această limită pură este trecut, iar tot ce este după ea putem numi viitor. Biblia afirmă fără echivoc existența iminentă a unui sfârșit al acestei linii cronologice universale: „Cerul și pământul cor trece, dar cuvintele Mele nu vor trece” (Matei 24, 35). Timpul este pus, așadar, de către Hristos în contrast cu cuvintele rostite de El, Cuvântul, Verbul divin Care este și exprimă Adevărul etern al lui Dumnezeu.

Noul Testament depășește fatalismul conștiinței de iminență a morții din gândirea iudaică și afirmă, pe de o parte, perisabilitatea și vremelnicia acestei lumi prin moarte: „Chipul acestei lumi trece” (I Corinteni 7, 31), și, pe de altă parte, prezența lui Hristos Cel înviat în inima istoriei prin Biserică, iar Hristos este Cel Care înveșnicește în Sine persoanele umane: „Iată Eu sunt cu voi în toate zilele, până la sfârșitul veacului” (Matei 28, 20). Aceste cuvinte înseamnă deopotrivă prezența veșnică a lui Hristos în Biserică – Trupul Său eclesial, dar și înveșnicirea persoanei umane în iubirea răstignită a lui Hristos Cel înviat.

Această iminență a sfârșitului istoriei a fost simțită și exprimată diferit de Apostoli și Părinți, fiecare cu perceptibilitatea sa mistică, prin care vedeau sfârșitul istoriei aflat deja prezent în Hristos, Cel care a plinit vremea prin Întruparea Sa. Astfel, Sf. Apostol Petru afirmă capătul lumii și necesitatea pregătirii pentru sfârșitul personal al omului: „Iar sfârșitul tuturor s-a apropiat; fiți, dar, cu mintea în-treagă și privegheați în rugăciuni” (I Petru 4, 7).

Sfârșitul lumii este în firea lucrurilor, iar menirea lumii este ca ea să piară pentru a lăsa loc veacului viitor. Viața acestei lumi este în mortalitatea ei, în calitatea ei de ferment al veșniciei. Corespondența intimă dintre spațiu și timp și identitatea lor ontologică definește viitorul acestei lumi. Sf. Ioan Teologul spune în Apocalipsa sa că „și s-a jurat pe Cel ce este viu în vecii vecilor, Care a făcut cerul și cele ce sunt în cer și pământul și cele ce sunt pe pământ și marea și cele ce sunt în mare, că timp nu va mai fi - ὅτι χρόνος οὐ κέ τι ἔσται” (10, 6). Sfârșitul lumii înseamnă desigur și sfârșitul timpului.

Sfânta Scriptură este singura carte scrisă cu conștiința eternității, pentru că ea cuprinde în viziune profetică începutul și sfârșitul lumii și al istoriei prin descoperire dumnezeiască. Dacă nici un om nu a asistat la crearea lumii (căci nu era adus omul din ne-ființă la ființă), tot astfel nici un om nu a participat la sfârșitul viitor al lumii. Biblia este însă viziunea mistică și profetică a lumii care covârșește și transcende timpul și spațiul vederii personale și accede la vederea eternă a lui Dumnezeu. În această viziune, omului credincios îi este dat să descopere prin credință trecutul și viitorul universului, izvorul, providența și ținta umanității în istorie. Biblia începe și se sfârșește cu două realități pe care nu le-a văzut decât Dumnezeu, Care dăruiește vederea Sa în taină, prin credință, celor care voiesc să vadă prin ochii Lui, în Hristos, Dumnezeu Om. De aceea Moise, autorul cărții *Facerea*, este paradigmă și simbol al urcușului mistic în Dumnezeu (Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre viața lui Moise*), iar Ilie cel urcat cu trupul la cer, văzătorii de Dumnezeu și martori ai dumnezeirii luminoase prezente în Hristos Cel transfigurat pe Tabor vor veni la sfârșitul lumii pentru a aduce mărturie asupra vocației hristologice a umanității și asupra viitorului eshatologic al istoriei.

Viața umană marcată continuu de *chronos* este o desfășurare de timp care integrează în sine întreaga istorie. Cu fiecare om care moare, moare întregul univers unic al gândirii și simțirii lui. Viața

umană repetă și transpune personal viața universului, care aleargă spre sfârșitul lui iminent: „Fugit irreparabile tempus”². Diferența dintre percepția timpului și cea a spațiului este aceea că putem intra de nenumărate ori într-un spațiu, dar numai o dată într-un timp dat. Orice recurs la acel eveniment nu mai este accesibil decât prin memorie. Orice eveniment din viața noastră temporală este unic și irepetabil, chiar dacă o neputință cronică ne marchează viața. Putem vizita fizic locul copilăriei noastre, dar numai mental timpurile ei.

Kairos este timpul raportat la veșnice, timpul deschis experienței atemporale și supratemporale, timpul extins și umanizat prin iubire, timpul calitativ al comuniunii interpersonale imposibil de cuantificat prin mijloace raționale. Biblia folosește acest lexem pentru a denota interferența și interfața dintre creat și necreat, timpul liturgic, aferosit profetic veșniciei, timpul favorabil al prezenței și al dialogului cu Dumnezeu. Prin *kairos* viața umană accede la viitor și la trecut, pătrunde prin iubire în toată creația, unește în rugăciune viii și morții și luminează istoria trecută și prezentă și viitoare. Teologul *Hermann Bezzel* (1861-1917) afirmă reductivitatea spațio-temporalității – „Spațiul și timpul au înăuntrul lor un efect înrobitor și restrictiv”³ – și independența kairos-ului de aceasta.

Toate limitările spațiale și temporale sunt depășite în viziunea kairos-ului teologic. El a fost numit „ceasul lui Dumnezeu” pentru că reprezintă inserția necreatului în istorie, prezența în har a descoperirilor dumnezeiești și răspunsul omului la chemarea veșniciei, unirea dintre materia vizibilă și lumina nevăzută. El nu se poate măsura în ore, zile sau ani, pentru că este timp unit cu veșnicia simultană a lui Dumnezeu. *Kairos* este ritmul interior al unirii cu Dumnezeu Cel veșnic. El nu este măsurat de ceasurile convenționale făcute de mână, ci de bătăile inimii lui Hristos Cel înviat: „Zilele Tale sunt oare ca zilele omului și anii Tăi ca anii omenești?” (Iov 10, 5). „Duh este Dumnezeu” (Ioan 4, 24) și clipa lui e veșnicia întregă: „O mie de ani înaintea Ta este ca o zi care a trecut și ca staja nopții” (Psalmul 90, 4).

Timpul poate fi, așadar, comprimat sau dilatat, încât el să exprime întreaga istorie sau o singură clipă unică de existență umană.

² „Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus”, Publius Vergilius Maro: *Georgicas*, 3, 248.

³ Werner Gitt, *op. cit.*, p. 46.

Teologiile neo-protestante au interpretat literal această sentință davidică în genul alegației: „După trei mii de ani voi învia” (cf. Matei 27, 63).

Veșnicia nu este doar o extensie a timpului, ci o realitate diferită total, un alt *tropos* de existență în care realitatea este percepută integral, în toată complexitatea și integritatea ei. Referatul biblic al creației cuprinde în sine prin expresie mistică această diversitate: Cuvântul veșnic și instantaneu al lui Dumnezeu aduce din neființă lumea și o păstrează în Sine ca pe o permanență a iubirii, dar lumea începe să funcționeze succesiv și temporal, neantrenându-L pe Dumnezeu în timp, deși Acesta este prezent în fiecare clipă a timpului prin iubire: „Și a fost seară și a fost dimineață, ziua întâi” (Facere 1). Absența nopții din referatul creației arată lipsa întinericului în descoperirea apofatic-revelată a lui Dumnezeu.

În El nu există noapte și umbră, ci toate sunt luminate de harul Săi atotprezent, iar lumina Lui cea veșnică nu produce umbră, căci nimic nu îi poate rezista, ci pătrunde prin toate ungherele creației și se întâlnește cu Sine în veșnicie. De aceea, timpul liturgic nu răspunde de succesiuni logice sau de limitări raționale. El este timpul îndumnezeit care devine ritm de viață și bătaie a inimii omului în Biserică. „Lumina lui Hristos luminează tuturor” – cântă Biserica în Liturgia Darurilor celor mai înainte sfințite.

Timpul euharistic este respirație a Duhului Sfânt în om și prezență a lui Hristos Cel veșnic în viața lui. *Kairos* este momentul prielnic al dialogului și unirii creaturii cu necreatul, expresia luminii create în prima zi ca substrat luminos al diversității creației și finalitate a acestei diversități. În *kairos*, timpul este comprimat în toată valoarea lui de iubire și devine un resort spiritual de dezvoltare a ființei, un ecran teologic pe care toată secvențialitatea lumii se suprapune hristologic și arată vocația umanității: unirea în iubire cu Dumnezeu.

Timpul cosmic urmează de abia după Facere 1, 14, când Dumnezeu poruncește: „Să fie luminători pe tăria cerului, ca să lumineze pe pământ, să despartă ziua de noapte și să fie semne ca să deosebească anotimpurile, zilele și anii”. Aceasta este cea mai timpurie remarcă biblică despre oridinea cosmică care e făcută ca icoană a *kairos*-ului lui Dumnezeu.

Diferența dintre *chronos* și *kairos* este una calitativă și insurmontabilă, fiind două realități diferite în care creația poate accede în mod complementar.

Kairos este menționat în Sfânta Scriptură ca timp unit cu intenționalitatea personală. Astfel, strigarea celor doi demonizați din Gadara arată funcția timpului afierosit de Dumnezeu. Duhurile necurate afirmă necesitatea restaurării lumii prin venirea lui Hrsitos la sfârșitul veacului pentru a pedepsi răutatea și pe făcătorii de rău: „Ce ai cu noi, Iisuse, Fiul lui Dumnezeu? Ai venit mai înainte de vreme – προ καιροῦ ca să ne chinuiești?” (Matei 8, 29).

Kairos marchează uneori și sentințe rostite *ex ore Christi* care definesc o realitate universal umană: „În vremea aceea – εν εκεί νω τῷ καιρῷ, răspunzând Iisus, a zis: Te slăvesc pe Tine, Părinte, Doamne al cerului și al pământului, căci ai ascuns acestea de cei înțelepți și le-ai descoperit pruncilor. Da, Părinte, căci așa a fost bună-voirea Ta înaintea Ta” (Matei 11, 25-26, cf. Matei 12, 1; Mat. 14, 1 etc.).

Acest procedeu stilistic de definire a unei realități în *kairos*-ul lui Dumnezeu – *in illo tempore* a fost trasferată în ritualul citirii Evangheliei la slujbele Bisericii Ortodoxe. Astfel, pericopele evanghelice încep cu cuvintele: „În vremea aceea” care marchează intrarea în timpul înveșnicit al lucrărilor lui Dumnezeu. Acestea deși aparțin temporalității istorice trecute de aproape două mii de ani, sunt accesibile prin credință și rostire prezentului istoric și devin o permanență a Veșniciei-Hristos în viața Bisericii.

De asemenea, Mântuitorul vorbește despre vremelnicia sau lipsa de vreme și de durată a unor realități ale credinței care nu pot rezista probei timpului și a răbdării. Astfel, sămânța semănată în loc pietros „nu are rădăcină în sine, ci ține până la o vreme – προκαιρός εστίν” (Matei 13, 21) adică umanitatea prematură și nestatornică, schimbătoare și fără de temelie sigură.

Lipsa de vreme din judecata omenească înseamnă fragilitate și neputință, abuz (ὕβρις) și nerăbdare superficială care poate da naștere la dezbinări în Biserică: „De aceea, nu judecați ceva înainte de vreme πρὸ καιροῦ, până ce nu va veni Domnul, Care va lumina cele ascunse ale întunericului și va vădi sfaturile inimilor” (I Corinteni 4, 5).

O altă dimensiune a temporalității *kairotice* este aceea că timpul cosmic este icoană a acestor vremi mesianice și revelate. La cererea fariseilor și saducheilor de a le arăta „semn din cer”, Hristos afirmă adecvarea logică a cosmosului la planul mesianic al lui Dumnezeu: „Când se face seară, ziceți: Mâine va fi timp frumos, pentru că e cerul roșu. Iar dimineața ziceți: Astăzi va fi furtună, pentru că cerul este roșu posomorât. Fățarnicilor, fața cerului știți s-o judecați,

dar semnele vremurilor – τα δε σημεῖα τῶν καιρῶν nu puteți!” (Matei 16, 2-3). Și apoi le mărturisește semnul profetic al lui Iona care anunță Învierea Sa din morți.

Mai mult, Sfântul Apostol Pavel afirmă dimensiunea providențială a timpului ca plinire a planului divin veșnic în istorie pentru înveșnicirea creaturii: „Căci Hristos, încă fiind noi neputincioși, la timpul hotărât a murit pentru cei necredincioși - ἔτι γὰρ Χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσφενῶν ἔτι κατὰ καιρὸν ὁ πὲρ ἁ σερβῶν ἀπέφανεν” (Romani 5, 6).

Dimensiunea eshatologică a Tainelor Bisericii este vădită în primul rând prin începutul fiecărei Taine. Astfel, preotul face semnul Sfintei Cruci cu Sf. Evanghelie, zicând: *Binecuvântată este Împărăția Tatălui și a Fiului și a Sfântului Dub, acum și pururea și în vecii vecilor*. În această doxologie care izvorăște din zorii Bisericii este cuprinsă finalitatea Tainei, lucrarea ei de unire a necreatului cu creatul și consistența ei temporală și veșnică. Biserica binecuvintează Împărăția lui Dumnezeu, pentru că ținta, scopul Tainelor este realizarea acestei Împărății, prezente în taină în însăși inima istoriei.

Împărăția umanității transfigurate este comuniunea treimică iubitoare care se extinde sacramental în lume. *Ecclesia* treimică se revarsă în har în *Ecclesia* lumii, pentru că unitatea și comuniunea Bisericii sunt icoană și prezență harică a unității și perihorezei treimice. Taina este impregnarea universului cu lumina iubitoare a Treimii. Ea așteaptă și prezentifică Împărăția lui Dumnezeu, dăruiind cele necreate celor creați după chipul Celui veșnic. Partea a doua a doxologiei cuprinde întreaga structură a creației: „acum” cuprinde timpul, secvențialitatea celor văzute și progresivitatea umană; „pururea” cuprinde eonul îngeresc de statornicie în iubire și fidelitate crescătoare spre Dumnezeu; iar „în vecii vecilor” înseamnă lumina „zilei a opta”, deplinătatea Împărăției lui Dumnezeu inaugurată de eshaton.

Kairos este, așadar, timpul nemăsurabil, umanizat și spiritual în care Dumnezeu lucrează în sfinții Lui; „Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui” (Psalm 67, 36) – și realizează în oameni zidirea Trupului Fiului Său.

**The liturgical time of the Church –
gate of eternity in the love of the Most Holy Trinity**

Rev. Assist. Dr. Ioan Valentin ISTRATI

The author of the liturgical research “The liturgical time of the Church – gate of eternity in the love of the Most Holy Trinity” analyses the relation between the human temporality and the eternity of God into the Church, the way the succession and the simultaneity unite together into the Mysteries of Christ – the sources of grace in the Church and the ways of the presence of God into the ecclesial community. In addition the theological meanings of the biblical words aeon, kairos, and chronos are analysed.